

5. Пов'якель Н.І., Федоренко А.Ф. Практична психологія професійної адаптації / дезадаптації: навчальний посібник (для студентів психологічних спеціальностей) / Н.І. Пов'якель, А.Ф. Федоренко. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. – 332 с.
6. Практикум по психологии профессиональной деятельности и менеджмента // Психологическое обеспечение профессиональной деятельности / Под ред. Г. Никифорова, М. Дмитриевой. – СПб.: Питер, 2005. – С. 88 - 103.
7. Психология личности: словарь – справочник / П. П. Горностай, Т. М. Титаренко, В. Васильковская, И. А. Грабская, Л. А. Лепихова, Н. И. Повякель, Н. В. Чепелева; под ред. П. П. Горностай, Т. М. Титаренко. – К.: Рута, 2001. – 320 с.
8. Реан А. А. Психология адаптации личности: [пособ. для учителя] / А. А. Реан, А. Р. Кудашев та ін. – СПб.: Мед. пресса, 2002.–352 с.
9. Федоренко А. Ф. Психологічні чинники попередження та подолання професійної дезадаптації у майбутніх психологів-практиків: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук.: спец.: 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія / А. Ф. Федоренко – К., 2008. – 20 с.

В статье представлена психологическая специфика формирования профессионального адаптационного потенциала будущих психологов, особенности профессиональной адаптивности и профессиональной адаптированности студентов-психологов во время вузовской подготовки.

The paper presents of psychological specific formation professional adaptive potential, professional adaptation in students-psychologists in high school. It is researched the psychological substance and content of adaptive potential as a progress factor of firmness to the professional nonadaptation.

©2012 р.

Т. І. Ханецька (м. Київ)

ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЕВОГО СПІЛКУВАННЯ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ У СИСТЕМІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ

Постановка проблеми. Проблема культури мовленнєвого спілкування як психологічного феномена у загальній сукупності явищ індивідуального розвитку особистості є актуальною і своєчасною. Зміна пріоритетів у системі професійної діяльності психологів, зокрема, у взаємодії психолога з клієнтом, потребує особливого підходу до розробки і застосування інноваційної психологічної роботи з ними у межах процесу підготовки. Актуальність дослідження проблеми формування культури мовленнєвого спілкування у майбутніх психологів у період адаптації до навчання та становлення основ професіоналізму суттєво зростає у зв'язку з перебудовою системи освіти у сучасній Україні. Соціальний запит ставить високі вимоги до професійної підготовки психолога та визначає психологічну культуру майбутнього фахівця як одну з актуальних проблем сучасної психологічної освіти.

Метою статті є обґрунтування методичного компоненту комплексної програми формування культури мовленнєвого спілкування у майбутніх психологів у вищих навчальних закладах, що зумовлено потребою підвищення ефективності їх фахової підготовки.

Проблемою дослідження формування професійної компетентності особистості психолога-практика і його підготовки в умовах вищих навчальних закладів займалися Г.С.Абрамова, О.Ф.Бондаренко, О.Ф.Копйов, Н.І.Пов'якель, В.А.Семиченко, Н.В.Чепелева, Т.С.Яценко та інші. У працях цих вчених висвітлюються питання актуальності особистісного зростання психолога в процесі професійної підготовки, наводяться конкретні системи їх підготовки у ВНЗ до різних аспектів професійної діяльності, зокрема, професійного спілкування тощо [1; 2; 4; 10].

Варто підкреслити, що всі основні види професійної діяльності психолога-практика здійснюються через організацію спілкування з клієнтами і результати його роботи значною мірою залежатимуть від того, яким рівнем культури мовленнєвого спілкування він володіє, наскільки вдалося йому встановити ефективний міжособистісний контакт з клієнтом [1; 2; 10].

Культура мовленнєвого спілкування психолога - це комплексне системне утворення особистості фахівця, що виступає складовою поведінкового компонента його культури спілкування і має місце на фазі реалізації ним мовленнєвих дій у зовнішньому плані за допомогою мовленнєвих засобів, адекватних цілям професійного спілкування [8].

Структурними компонентами культури мовленнєвого спілкування психолога виступають: 1) професійні комунікативні знання про засоби мовленнєвого спілкування; 2) вміння формулювати професійні висловлювання за допомогою мовленнєвих засобів, що відповідають цілям професійної діяльності; 3) комунікативно-мовленнєві навички спілкування, володіння якими забезпечує вміння формулювати професійні висловлювання [8].

Важливою психолого-педагогічною умовою формування культури мовленнєвого спілкування у майбутніх психологів є спеціальна організація у ВНЗ професійної комунікативно-мовленнєвої підготовки студентів, спрямованої на розвиток особистісних детермінант культури мовленнєвого спілкування, який зумовлює розвиток її структурних компонентів у подальшій професійній діяльності.

Авторська комплексна програма формування культури мовленнєвого спілкування у студентів - майбутніх психологів включає **спецкурс «Культура спілкування психолога»** [9], застосування якого носить природний характер у навчальному процесі ВНЗ і дозволяє легко варіювати формувальними методами протягом різних видів занять, та **рольові ігри, наближені до реальних умов психоконсультативної роботи психолога.**

У процесі залучення майбутніх психологів до впровадження комплексної програми формування культури мовленнєвого спілкування доцільно провести декілька оглядових семінарів з метою створення позитивної мотивації у студентів,

формування уявлень та знань про культуру мовленнєвого спілкування психолога, шляхів її розвитку, усвідомлення міри особистісної значущості у володінні нею для подальшої професійної самореалізації.

Варто підкреслити, що необхідно сформувати у майбутніх психологів адекватне розуміння поняття «культура мовленнєвого спілкування» як професійно необхідної системи знань, умінь і навичок особистості, а не лише, як це часто буває, розуміння культури мовленнєвого спілкування як поважного та доброзичливого ставлення до людини, з урахуванням культури поведінки, культури мовлення тощо. Адже відсутність повноти та багатогранності в усвідомленні даного поняття студентами може призвести до неусвідомленої підміни ними поняття «культура спілкування» - «культурним спілкуванням», яке за своєю сутністю обмежується етичними нормами.

Комплексна програма формування культури мовленнєвого спілкування у студентів включає такі завдання: 1) сформувати знання про психологічний феномен «культура спілкування» та «культура мовленнєвого спілкування» як професійно важливу систему знань, умінь та навичок психолога; 2) сформувати знання про особистісну детермінацію культури мовленнєвого спілкування у процесі фахової підготовки та самопідготовки як процесу, що виступає ціннісною і мотиваційною основою у професійному розвитку, сприяти усвідомленню особистісної значущості культури мовленнєвого спілкування у професійному становленні психолога; 3) розвинути особистісні детермінанти культури мовленнєвого спілкування шляхом актуалізації та закріплення професійно важливих знань за рахунок створення позитивної мотивації до навчання, а також активізації раніше сформованих професійних умінь, навичок та особистісних якостей [8].

Структуру комплексної програми складають два **компоненти: теоретичний та практичний.**

Теоретичний компонент передбачає реалізацію вище зазначених завдань спецкурсу «Культура спілкування психолога» у формі лекційних, семінарських та практичних занять [9]. До змісту даного компонента програми включено ті основні психологічні теорії та концепції, які розкривають актуальність, багатогранність, проблемність культури спілкування та культури мовленнєвого спілкування психолога, а також дані щодо експериментальних досліджень на сучасному етапі розвитку психологічної науки. Зокрема, студентам пропонується розглянути культуру спілкування як складову загальнолюдської культури особистості, проблему її дослідження у сучасній психології як необхідної умови ефективної професійної діяльності психолога. Орієнтуючись на модель психолога-професіонала, необхідно також сприяти усвідомленню студентами особистісної значущості розвитку культури мовленнєвого спілкування у професійній діяльності фахівця [1; 2; 4; 5; 10].

До тематики лекційних, семінарських та практичних занять включено результати проведеного нами теоретичного та емпіричного досліджень, тобто дані щодо досліджених структурних компонентів та особистісних детермінант культури мовленнєвого спілкування у майбутніх психологів, особливостей їх динаміки протягом фахової підготовки. Це допомагає актуалізувати у студентів значимість проблеми культури мовленнєвого спілкування у їх майбутній професійній діяльності.

Зміст практичних занять побудовано на основі трьох основних блоків, які включають розвиток професійно важливих особистісних детермінант культури мовленнєвого спілкування психолога шляхом застосування таких активних методів навчання та їх елементів: проблемно-рольові ігри «Психологічне консультування», «Телефон довіри» та ін.; тестові завдання, спрямовані на самодіагностування професійних та особистісних якостей студентів; групові дискусії, аналіз та обговорення проблемних ситуаційних задач; робота у мікрогрупах по вирішенню практичних завдань проблемного змісту; психотехніки, спрямовані на формування професійного тезаурусу, розвиток комунікативних здібностей, емпатійності, самоактуалізації, рефлексії тощо; індивідуальні домашні завдання [9].

Практичні заняття спецкурсу спрямовані на розвиток у студентів особистісних детермінант культури мовленнєвого спілкування, які виступають професійно важливими у формуванні культури мовленнєвого спілкування психолога (самоактуалізація, емпатійність, вміння встановити міжособистісний контакт) та на розвиток професійних умінь та навичок фахівця.

Необхідно звернути увагу на те, що основний акцент у досягненні поставлених завдань комплексної програми формування культури мовленнєвого спілкування у майбутніх фахівців ставиться на застосування у її практичному компоненті активних методів навчання з використанням традиційних елементів та прийомів.

Серед активних методів у підготовці майбутніх психологів широко використовується рольова гра, оскільки порівняно з реальним життям, коли прийняття рішення або вчинок ведуть до наслідків, які людині доводиться приймати, у рольовій імітації поведінки, такі наслідки легко змінити. Тому відсутність реального побоювання за неправильність вчинків чи дій робить учасників рольових ігор більш відкритими та сміливими у виборі способів вирішення проблем спілкування. Моделювання ситуацій майбутньої професійної діяльності у рольових іграх на різних етапах навчання включає у себе зміну та ускладнення ролей, забезпечує оптимальне заміщення непродуктивних форм поведінки більш продуктивними та підвищує ефективність засвоєння останніх, а формування та розширення репертуару ролей майбутньої професійної діяльності веде до набуття свободи соціальної ролі професіонала, становлення стійкої професійної позиції практичного психолога [7].

Основним шляхом включення студентів у спільну пізнавальну діяльність (а, значить, і шляхом створенням та вирішення проблемних консультативних ситуацій) є їх діалогічне та полілогічне спілкування, у ході якого виробляються індивідуальні та групові рішення, досягаються проміжні та кінцеві результати гри. Як наслідок, у майбутніх психологів формується узагальнений спосіб дій по аналізу консультативних ситуацій, виділенні в них задач та прийнятті певного рішення. Робота у групі сприяє також осмисленню індивідом цілісної структури власних внутрішніх тенденцій поведінки, їх вплив (у тому числі і деструктивний) на процес взаємодії з «клієнтами», що створює умови для психокорекції психічних якостей особистості у напрямку розвитку культури мовленнєвого спілкування психолога.

Основна увага під час таких занять має зосереджуватися не на змістовній, а на динамічній стороні навчання. Саме завдяки цьому забезпечується рефлексивний характер засвоєних студентами знань, оскільки вони не повідомляються у готовому вигляді, а є наслідком їх власного досвіду, отриманого через актуалізацію переживань, інтелектуальних зусиль та поведінки.

Обраний метод у складі практичного компонента комплексної програми формування культури мовленнєвого спілкування у майбутніх психологів дає можливість простежити у змодельованій формі взаємодії у системі «психолог-клієнт» діагностичний матеріал для констатації їх вміння формулювати професійні висловлювання як структурного компонента культури мовленнєвого спілкування, що її інтегрує. Зокрема, такий матеріал фіксується на основі безпосереднього діалогічного контакту учасників рольової гри, що дає можливість репрезентувати майбутнім психологам свої комунікативні вміння, емпатійність, рівень саморегуляції поведінки та мовлення, емоційне ставлення до співрозмовника та інші професійні якості й вміння фахівця. Проте, фіксація показників професійного висловлювання студентів повинна полягати у їх відповідності/невідповідності критеріям правильності, доцільності та зрозумілості, а також комунікативно-мовленнєвих навичок за стилістичним, лексичним та граматичним критеріями [9].

Критерії, за якими слід фіксувати вміння формулювати професійні висловлювання студентами, у практичному компоненті комплексної програми формування культури мовленнєвого спілкування розширені та модифіковані на основі особливостей рольової гри «Психологічне консультування» як діагностичного засобу.

Результати дослідження. За результатами та висновками емпіричного дослідження нами було визначено особливості динаміки формування культури мовленнєвого спілкування у студентів спеціальності «Психологія» НПУ ім. М. П. Драгоманова (денна форма навчання) протягом фахової підготовки і встановлено, що рівень сформованості структурних компонентів культури мовленнєвого спілкування у своїй динаміці відзначається нерівномірністю у зростанні показників та незначною різницею у зміні цих показників. Особливості такої динаміки репрезентують потребу у створенні більш ефективних умов освітньої підготовки, зокрема, в удосконаленні змістового компонента навчальних програм та розширенні їх методичного арсеналу.

Враховуючи специфіку структурного підходу нами було встановлено, що структурні компоненти культури мовленнєвого спілкування психолога є взаємозалежними. Результати констатувального експерименту дозволили визначити необхідність розвитку всіх структурних компонентів культури мовленнєвого спілкування психолога, а, особливо, вміння формулювати професійні висловлювання, який зумовлює якісні аспекти функціонування інших компонентів (професійних комунікативних знань та комунікативно-мовленнєвих навичок) і впливає на динаміку формування культури мовленнєвого спілкування загалом. У даному аспекті суттєвого значення набуває роль особистісної детермінації та якісного її наповнення у розвитку компонентів культури мовленнєвого спілкування [8].

Формувальний експеримент реалізувався поетапно і включав: а) діагностичний етап, який включав обстеження майбутніх психологів з метою констатації їхнього актуального рівня сформованості структурних компонентів та особистісних детермінант культури мовленнєвого спілкування; б) власне формувальний етап, на якому реалізовувалася комплексна програма формування культури мовленнєвого спілкування в експериментальній групі; в) контрольний етап, який включав діагностичне обстеження, спрямоване на визначення ефективності розробленої комплексної програми.

Експериментом було охоплено 60 студентів п'ятого курсу спеціальності «Психологія». З них шляхом рандомізації було сформовано експериментальну та контрольну групи, чисельністю по 30 осіб у кожній.

Діагностичним інструментом для вивчення особистісних детермінант культури мовленнєвого спілкування майбутніх психологів виступили аналогічні методики, застосовані нами в емпіричному дослідженні: методика вивчення емпатійних здібностей В.В.Бойка (для встановлення рівня емпатійності); методика «Самоактуалізаційний тест» (САТ) Л.Я.Гозмана, М.В.Кроза та М.В.Загики (для встановлення рівня самоактуалізації особистості); методика «Інтерперсональна діагностика» Т.Лірі у модифікації Л.М.Собчик (для вивчення типів ставлення до інших у міжособистісній взаємодії) [6].

Дослідження рівня сформованості професійних комунікативних знань як структурного компонента культури мовленнєвого спілкування психолога проводилось на основі аналізу академічної успішності студентів і полягало в обрахуванні середнього арифметичного бала за результатами літньої та зимової сесій на 4 й 5 курсах по кожному досліджуваному та за оцінками судженнями викладачів ВНЗ.

Щодо вміння формулювати професійні висловлювання та комунікативно-мовленнєвих навичок як структурних компонентів культури мовленнєвого спілкування психолога, то у формувальному експерименті, зважаючи на невелику кількість студентів, ми використовували рольову гру «Психологічне консультування» за матеріалами С.В.Васьківської та П.П.Горностая [3], яка полягала у вирішенні студентами комунікативних ситуаційних задач проблемного змісту.

У формувальному експерименті проблемні ситуації розв'язувались не письмово, а у живому діалогічному спілкуванні, коли експериментатор виступав у ролі спостерігача, фіксуючи необхідні дані, а два досліджуваних обмінювались мовленнєвими репліками щодо змісту конкретно заданої проблеми.

Кожному студентові у ролі консультанта було надано достатньо часу для підготовки, що включала ознайомлення зі змістом задачі, вивчення суті проблеми, програмування бесіди, вибору мовленнєвих засобів, налаштування на певний емоційний стан для входження у роль тощо.

Аналізуючи результати формувальної частини дослідження, ми встановили взаємозв'язок між особистісними детермінантами культури мовленнєвого спілкування та її структурними компонентами у студентів – майбутніх психологів до і після застосування комплексної програми. Отримані результати засвідчили підвищення рівня самоактуалізації до вище середнього (з 23,0 % до 43,3 %); емпатійності до середнього рівня (з 40,0 % до 46,7 %) як найбільш оптимального у професійній діяльності психолога; спрямованості на співробітництво з партнером по спілкуванню, орієнтації на дружелюбні та доброзичливі стосунки при встановленні міжособистісного контакту (з 36,6 % до 53,3 %); ініціативності та незалежності у веденні бесіди, впевненості у собі (з 35,0 % до 48,3 %) у студентів експериментальної групи. Відбулися зміни і у розвитку структурних компонентів культури мовленнєвого спілкування даних студентів. Цей факт свідчить про те, що застосування комплексної програми формування культури мовленнєвого спілкування сприяє підвищенню рівня сформованості професійно важливих особистісних детермінант у майбутніх психологів, які визначають розвиток її структурних компонентів, і, відповідно, культури мовленнєвого спілкування студентів у цілому в подальшій професійній діяльності (табл. 1).

Динаміка змін структурних компонентів культури мовленнєвого спілкування майбутніх психологів до і після формувального експерименту

N=60

Компоненти культури мовленнєвого спілкування	Рівні сформованості	Досліджувані							
		ЕКСПЕРИМЕНТ. ГРУПА				Контрольна група			
		до експер.		після експер.		до експер.		Після експер.	
		%	абс. к-ть	%	абс. К-ть	%	абс. к-ть	%	абс. к-ть
Професійні комунікативні знання	високий	30,0	9	40,0	12	33,3	10	36,7	11
	середній	40,0	12	36,7	11	43,4	13	40,0	12
	низький	30,0	9	23,3	7	23,3	7	23,3	7
Вміння формулювати професійні висловлювання	високий	30,0	9	53,3	16	33,3	10	40,0	12
	середній	46,7	14	36,7	11	36,7	11	33,3	10
	низький	23,3	7	10,0	3	30,0	9	26,7	8
Комунікативно-мовленнєві навички	високий	50,0	15	60,0	18	53,3	16	56,7	17
	середній	46,7	14	40,0	12	43,4	13	40,0	12
	низький	3,3	1	-	-	3,3	1	3,3	1

У досліджуваних після застосування комплексної програми формування культури мовленнєвого спілкування відбулися якісні зміни у розвитку її структурних компонентів, і, відповідно, культури мовленнєвого спілкування майбутніх психологів у цілому. У даних студентів підвищилися рівні професійних комунікативних знань та комунікативно-мовленнєвих навичок. Значні зміни відбулися у розвитку вміння формулювати професійні висловлювання, яке інтегрує професійні комунікативні знання та комунікативно-мовленнєві навички [8].

Висновки та перспективи. Таким чином, результати проведеного нами експериментального дослідження дозволяють стверджувати, що культура мовленнєвого спілкування психолога – це комплексна і багатовимірна система професійних знань, умінь і навичок особистості професіонала, що визначається показниками динаміки її структурних компонентів і в умовах спеціально організованого психолого-педагогічного впливу на її особистісні детермінанти у процесі реалізації комплексної програми формування культури мовленнєвого спілкування у майбутніх психологів розвивається до вищого рівня.

Література

1. *Абрамова Г. С.* Практическая психология : учеб. для студ. вузов. / Г. С. Абрамова – М. : Академический Прозект, 2003. – 496.
2. *Бондаренко А. Ф.* Личностное и профессиональное самоопределение отечественного психолога-практика / А. Ф. Бондаренко // Московский психотерапевтический журнал. – 1993. - №1. – С.63-76.
3. *Васьковская С. В.* Психологическое консультирование : ситуационные задачи / С. В. Васьковская, П. П. Горностаев. - К. : Вища школа, 1996.- 192 с.
4. *Копьев А. Ф.* Психологическое консультирование: опыт диалогической интерпретации / А. Ф. Копьев // Вопросы психологии. – 1990. - №3. – С. 17-24.
5. *Корнійка О. М.* Психологія комунікативної культури школяра / О. М. Корнійка. – К. : Міленіум, 2006. – 336 с.
6. *Практическая психодиагностика.* Методики и тесты: учеб. пособие / [под ред. Д. Я. Райгородского]. – Самара : «Бахрах», 2000. – 672 с.
7. *Терлецька Л. Г.* Рольова гра як засіб формування професійно-значущих якостей майбутнього практичного психолога : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 "Педагогічна та вікова психологія" / Л. Г. Терлецька. – К., 1997. – 15 с.
8. *Ханецька Т. І.* Формування культури мовленнєвого спілкування у професійній діяльності майбутніх психологів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 "Педагогічна та вікова психологія" / Т. І. Ханецька – К., 2009. – 20 с.
9. *Ханецька Т. І.* Культура мовленнєвого спілкування психолога: навч. посібн. (для студ. ВНЗ). Вид. 2 / Т. І. Ханецька. – К.: НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2012. – 328 с.
10. *Чепелєва Н. В.* Теоретичне обґрунтування моделі особистості практичного психолога / Н. В. Чепелєва, Н. І. Пов'якель // Зб. наук. праць "Психологія". – Вип.3. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 1998. – С.35-42.

В статті представлено обґрунтування методичного компонента комплексної програми формування культури речевого общення студентів-психологів в вищій школі, що обумовлено потребою підвищення ефективності їх професійної підготовки.

In the article the ground of methodical component of the complex program of forming of culture of vocal intercourse of students-psychologists is presented at higher school, that is conditioned the necessity of increase of efficiency of their professional preparation.